

UPPSALA
UNIVERSITET

UPPSALA UNIVERSITET
Teologiska institutionen
Religionshistoria och Religionsbeteendevetenskap C, 15 hp
Vt, 2018
Handledare Anneli Winell
Betygsbestämmande lärare Mia Lövheim

Hur samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner skildras i läroböcker för gymnasiet

Petter Stiernstedt

petter.stiernstedt@gmail.com

Abstract

The aim of this essay is to explore how Swedish textbooks and official documents regarding the upper secondary school present indigenous religions. Special emphasis is placed on how the textbooks write about the Sami religion. The issues have been what picture do the textbooks give of the Sami religion and other indigenous religions? What do the authorities write about indigenous religions in the control documents of the school? Do the textbooks give a stereotypical image of indigenous people? Are indigenous religions considered as a historical or contemporary phenomenon? The method has been text analysis and ten textbooks in Religious studies have been investigated. The theoretical perspective is Bhabha's theory of stereotypes and the other.

The result shows that the curriculum for the upper secondary school proclaim that schools should teach about Sami religion, but it doesn't say anything of other indigenous religions. The subject syllabus of religion does not include anything about Sami religion or any other indigenous religions. This could be one reason why the books write little about the subject. Not even half the textbooks have a chapter about indigenous religions. Only two textbooks had a section about Sami religion. Whether the textbooks give a stereotypical picture of indigenous people or not differ between books. About half the books give a stereotypical description of indigenous people. The Sami people were not described in a stereotypical way, but occasionally they were described as the other. Mainly the textbooks describe the religions as something that belong in the past or in remote areas of the world.

Keywords: Sami people, Sami religion, Indigenous people, Indigenous religions, Textbooks, Upper secondary school.

Innehållsförteckning

Kapitel 1 Inledning.....	5
1. Inledning.....	5
1.1. Syfte och mål.....	6
1.2. Frågeställningar.....	6
1.3. Avgränsning.....	7
1.4. Tidigare forskning.....	7
1.5. Disposition.....	8
Kapitel 2 Teori och begrepp.....	9
2.1. Presentation av teori.....	9
2.1.1. Religion, ras och etnicitet.....	9
2.1.2. Bhabhas postkoloniala teori om stereotypisering och andregörande.....	9
2.2. Arbetsmodell.....	11
Kapitel 3 Metod och material.....	12
3.1. Metod.....	12
3.2. Material.....	13
Kapitel 4 Resultat.....	15
4.1. Antal sidor om ursprungsfolk och samer i läroböckerna.....	15
4.2. Ursprungsfolk i läroböckerna.....	16
4.2.1. Tron på den högste guden.....	16
4.2.2. Djur och natur besjälade.....	17
4.2.3. Döda förfäder och frisjälen.....	17
4.2.4. Tabu och totem.....	17
4.2.5. Könroller.....	18
4.2.6. Myter.....	18
4.2.7. Riter.....	18
4.2.8. Magi.....	18
4.2.9. Schamaner, medicinmän och medicinkvinnor.....	19
4.2.10. Naturreligioner idag.....	19
4.2.11. Sammanfattning.....	19
4.3. Samisk religion i läroböckerna.....	20
4.3.1. Förföljelse och konflikt med majoritetssamhället.....	20
4.3.2. Högguden och andra gudar.....	20
4.3.3. Seitar.....	21
4.3.4. Nåjden och trumman.....	21
4.3.5. Frisjälen.....	21
4.3.6. Jojk.....	21
4.3.7. Samisk religion idag.....	21
4.3.8. Sammanfattning.....	21
4.4. Stereotyper och andregörande.....	22
4.4.1. Stereotyper och den andre bland ursprungsfolk.....	22
4.4.2. Stereotyper och den andre bland samer.....	23
Kapitel 5 Analys.....	25
5.1. Analys.....	25
5.2. Slutsatser.....	27
Kapitel 6 Diskussion.....	29

6.1. Teoretisk reflektion	29
6.2. Metodisk reflektion	29
6.3. Empirisk reflektion.....	29
 Sammanfattning	 31
 Referenser	 32
Referenser läroböcker	33

Kapitel 1 Inledning

1. Inledning

Svenska skolan har ett särskilt ansvar att undervisa om samer eftersom de är ett av Europas få ursprungsfolk. Men vad står det om ursprungsfolk och samer i skolans styrdokument? I ämnesplanen för religionskunskap 1 står att undervisningen ska behandla ”kristendomen, de övriga världsreligionerna och olika livsåskådningar” (Skolverket, SKOLFS 2010:261). Det står ingenting om vare sig samernas religion eller andra ursprungsfolksreligioner. I läroplan för gymnasieskolan däremot står att det är skolans ansvar att eleven ”har kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia” (Skolverket, SKOLFS 2011:44). Det innebär att skolan måste undervisa om samisk religion, men inte om andra ursprungsfolksreligioner.

Det är intressant att veta vilket stöd lärare har av läroböcker när de ska undervisa om samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner. Det är vad den här uppsatsen kommer att handla om.

Men först några ord om begreppet ursprungsfolk och ursprungsreligioner. I Amerika och Australien avser begreppet de folk som bodde på platsen innan landet kolonialisades av européerna, men i Afrika och Asien kan det ibland vara lite mer otydligt vilka folk som räknas som ursprungsfolk. Ungefär fem procent av jordens befolkning tillhör ett ursprungsfolk. Dessa folk kan också kallas urfolk, urbefolkning eller urinvånare (Lewenhaupt & Svanberg, 2018). Antropologen Edward Tylor definierade i slutet av 1800-talet religion som en tro på andar, som så småningom utvecklades till en tro att allt i tillvaron är besjälade, från människan till växter, floder eller vinden (Pals, 2015, s. 22-23). Han hade en evolutionistisk syn på religion. Föreställningar om att allt i tillvaron är besjälade tillskrivs fortfarande ursprungsfolksreligioner.

Samerna lever i norra Sverige, Norge, Finland samt på Kolahalvön i Ryssland. Liksom andra ursprungsfolk har samerna inte ansett att man kan äga mark överhuvudtaget (Christoffersson, 2010, s. 20-21). Det var när de nordiska länderna började göra anspråk på samernas område som dessa stater ansåg att de ägde marken. Under Gustav Vasas tid vid makten blev samerna skyldiga att betala skatt till staten (Lundmark, 2008, s. 23-24). Det skedde genom de så kallade birkarlarna. Dessa betalade en avgift till staten och fick då rätt att handla med päls och skinn. Avgiften betalades i form av skinn som birkarlarna överlämnade till staten. Gustav Vasa var missnöjd med att så lite skinn betalades in till staten, så systemet reformerades och särskilda fogdar utsågs som skulle driva in skatt. Under 1800-talet hårdnade statens grepp över marken (Lundmark, 2008, s. 78-82). Det skedde genom den så kallade avvitrningen, som innebar att staten förkunnade att den ägde all mark som inte var åker eller tomt. Sen delade man ut denna mark till nybyggare som startade jordbruk och som var skattebefriade under 15-20 år.

Den svenska staten har också diskriminerat samer på andra sätt. Till exempel så bildades Statens rasbiologiska institut i Uppsala på 1920-talet (Lundmark, 2008, s. 214-219). Dess verksamhet gick ut på att mäta skallar och dela in människor i

långskalliga respektive kortskalliga. Svenskar tillhörde den långskalliga germanska rasen och ansågs bättre än kortskalliga människor dit samerna hörde. Rasblandning ansågs skadligt och institutets syfte var att värna den svenska folkstammen. Många skallmätningar av samer företogs under institutets verksamhetstid. Ras är idag ett kontroversiellt begrepp som alltmer kommit att ersättas av begreppet etnicitet, vilket jag återkommer till i kapitel 2.

Samernas religionsutövning har förföljts av den svenska kyrkan (Virdi Kroik, 2018). Under 1600-talet började försök att kristna samerna och få dem att överge sin gamla religion. Samer som inte lät sig kristnas avrättades och heliga trummor brändes. Framåt 1800-talet var samerna kristna, men en del gamla seder från samisk religion fortsatte att leva kvar.

FN:s organ ILO, International Labour Organisation, antog 1989 en konvention om ursprungsfolks rättigheter (Lundmark, 2008, s. 242-244). Den ger ursprungsfolk mer självbestämmande och rätt till sitt land. Sverige har inte skrivit på konventionen. Enligt en statlig utredning (SOU 1999:25, s. 164) skulle det innebära att verksamheter som medför mer än en ringa påverkan på renskötseln inte tillåts, alternativt att ersättning utgår till samerna. Norge skrev på redan 1990 och norska staten är inte längre ägare till mark i Sapmi. Istället förvaltas marken av en särskild styrelse där samiska representanter ingår.

1.1. Syfte och mål

Den svenska riksdagen har erkänt att samerna är ett ursprungsfolk som har särskilda rättigheter (Regeringens proposition 1976/77:80 s.107). Syftet med denna uppsats är att undersöka hur ursprungsfolksreligioner, och särskilt samernas religion, skildras i för skolan reglerande styrdokument och gymnasieläroböcker. Målet är att undersöka om samernas religion och andra ursprungsfolksreligioner skildras stereotyp eller inte. En stereotyp skildring är en skildring som förenklar och förnekar att det finns inbördes skillnader mellan individer i en grupp eller mellan grupper (Bhabha, 1994, s. 107-108). Uppsatsen kommer att undersöka om läroböckerna ger en förenklad bild eller en mer komplex bild med fler nyanser. De flesta människor som tillhör ett ursprungsfolk lever i det moderna samhället så uppsatsen kommer också att undersöka om samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner skildras som nu levande religioner eller inte. Om religionerna skildras som nu levande är det ett uttryck för att religionerna utvecklas samt att det finns skillnader i hur olika individer av ursprungsfolk lever, vilket är en motsats till stereotypisering.

1.2. Frågeställningar

Frågeställningarna blir:

Hur framställs samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner i gymnasieskolans läroböcker och styrdokument?

Förekommer stereotypisering och andregörande av samer och andra ursprungsfolk?

Framställs samernas religion och andra ursprungsfolksreligioner som ett historiskt eller fortfarande aktuellt fenomen?

1.3. Avgränsning

Det är möjligt att samisk religion skildras i läroböcker för flera olika ämnen, till exempel historia, religionskunskap och samhällskunskap. Det troligaste är att religion skildras mest utförligt i religionsläroböcker, så denna studie kommer bara att behandla läroböcker i religion och inte läroböcker i andra ämnen.

1.4. Tidigare forskning

Karin Granqvist-Nutti (1993, s. 1-45) har skrivit en rapport om hur samer skildras i svenska läroböcker 1865-1971. Hennes empiriska material har varit *läsebok för folkskolan* och olika geografiböcker (Granqvist-Nutti, 1993, s. 11-14). Hon har undersökt vilka olika bilder och uppfattningar av samerna lärobokstexterna har, om den svenska samepolitiken kan spåras i lärobokstexterna, samt om det sker någon förändring av texterna under tidsperioden. Hennes resultat visar att samer ofta delas in i fjällappar, skogslappar och fiskarlappar/älvlappar (Granqvist-Nutti, 1993, s. 30). Fiskarlappar benämns ofta fattiglappar. Indelningen hänger ihop med hur många renar samerna äger. Ofta förs det fram att samer som förlorat sina renar måste försörja sig på jakt och fiske. Enligt Granqvist-Nutti (1993, s. 30-31) medförde den darwinistiska kultursynen att fiskarlappar ansågs stå under renskötande lappar, eftersom jägare och samlare ansågs stå under nomader, vilka i sin tur stod under jordbrukarna. Renarna ansågs dessutom som nationalekonomiskt viktiga vilket medförde att fjällappar sågs mer positivt på. Samerna tillskrevs både positiva och negativa egenskaper (Granqvist-Nutti, 1993, s. 31-36). Positivt var att de var glada och nöjda med det fria nomadlivet. Negativt var att de var svaga för kaffe, de gillade starka färger, samt att de hade brist på stadga och karaktär. Positivt var att samerna hade egenskaper som gjorde att de passade att leva i fjällen, och naturen har skapat deras fysiska och psykiska egenskaper. Ibland liknas samerna vid barn i läroböckerna. En del böcker delar in människor i raser och då placeras samerna under huvudrasen mongoler (Granqvist-Nutti, 1993, s. 37). Samebilden i läroböckerna var likadan under många år, det var först 1953 som en förändring av läroböckerna började (Granqvist-Nutti, 1993, s. 43). Då är det inte längre viktigt att skydda samerna från kontakt med den svenska och finska kulturen för att de inte ska försvinna som folk.

Ingenstans i materialet hon har undersökt står det något om samernas religion. Det kan bero på att religionskunskap inte var ett ämne i skolan utan man läste kristendomskunskap.

Statens institut för läromedel har 1990 (Rapport 1990:2, s. 2-15) granskat hur samerna skildras i läroböcker. Syftet med rapporten är att undersöka vilken bild av samerna böckerna ger och om den är saklig och nyanserad eller inte (Statens institut för läromedel, Rapport 1990:2, s. 4). Dessutom undersöker rapporten om det utrymme som ägnas åt samer i böckerna är rimligt eller inte. Rapporten omfattar böcker både för mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet. På gymnasiet har man undersökt böcker i historia, samhällskunskap, religionskunskap och socialkunskap. Resultatet visar att i religionskunskap är det bara en bok som överhuvudtaget tar upp samisk religion, med beskrivning av shamanism, samernas historia, samt förtryck av samer (Statens institut för läromedel, Rapport 1990:2, s. 10). Granskarna anser att boken har total brist på bakgrund och sammanhang trots ett par diskussionsfrågor om förtryck av samer. Granskarna anser att frågorna kan leda till fördomar eftersom eleverna inte ges tillräcklig bakgrundsinformation.

Rapporten inleds med ett uttalande av läromedelsnämnden, som i och för sig gäller alla granskade böcker i alla ämnen och på alla stadier (Statens institut för läromedel, Rapport 1990:2, s. 2-3). De konstaterar att samerna är en i det närmaste osynlig folkgrupp i böckerna. De skildras med tonvikt på det exotiska. Samernas religion betraktas som en naturfolksreligion, ett ord som har satts inom citationstecken. Slutligen konstaterar nämnden att skildringen av samerna är klart otillfredsställande. Denna uppsats överlappar delvis Statens institut för läromedels rapport. Rapporten undersöker om böckerna ger en saklig och nyanserad bild av samer, samt hur stort utrymme böckerna ägnar åt ämnet. Denna uppsats undersöker hur samisk religion framställs i läroböcker, samt hur mycket utrymme böckerna ägnar åt ämnet. Undersökningarna skiljer sig åt genom att rapporten inte har någon teori och inte skriver något om stereotypisering och andregörande. Rapporten undersöker böcker i fler ämnen och på fler stadier, medan denna uppsats bara undersöker religionsläroböcker på gymnasiet.

Jörgen Mattlar har undersökt två läroböcker i svenska som andraspråk där han undersöker hur Sveriges nationella minoriteter skildras (Mattlar, 2011, s. 181-188). Den ena boken heter *På G* och är skriven av Kristina Asker och Sigrid Nordberg 2004. Den andra boken heter *Nya mål 3* och är skriven av Harriet Risérius, Åke Sandahl och Sune Stjärnlöf 2001. *Nya mål 3* skriver att samerna tillbad egendomligt formade stenar som kallades seitar (Mattlar, 2011, s. 187-188). Mattlar anser att formuleringen tyder på att samerna görs främmande och mystiska. Dessutom skriver inte boken om samernas nuvarande situation, så boken ger enligt Mattlar en gammaldags schablonbild av samer.

Luis Ajagán-Lester har undersökt hur läroböcker i geografi skildrar den afrikanska befolkning som bor söder om Sahara (2011, s. 255-269). Arbetet bygger på två antaganden (Ajagán-Lester, 2011, s. 255-256). Det första är att skildringen av andra kulturer säger något om ens egen kultur. För det andra skapar skoltexter en viss bild av andra kulturer och ger en innebörd till begreppet etnicitet. Under den första perioden 1768-1850 ansågs kristendomen som den rätta religionen och afrikanska religioner betraktades som vidskepelse (Ajagán-Lester, 2011, s. 258-263). Det var en uppfattning som fanns kvar i vissa böcker fram till 1960-talet. Under perioden 1850-1920 delade böckerna in folk i olika raser (Ajagán-Lester, 2011, s. 263-265). Den vita rasen är företagsam medan de svarta betraktas som lata och liknöjda. Under perioden 1920-1958 ledde den starka tron på naturvetenskapen till att mätningar av huvudskålar sågs som rasindelningens vetenskapliga grund (Ajagán-Lester, 2011, s. 266-269). Den bilden fanns kvar i läromedel fram till 1950-talet. Texterna har ett vi-perspektiv, där vi anses bättre än lägre stående raser.

1.5. Disposition

Kapitel 1 inleds med en bakgrund till ämnet och följs av syfte, frågeställningar och avgränsningar. Kapitel 1 avslutas med en genomgång av tidigare forskning. Kapitel 2 handlar om teori och arbetsmodell. Kapitel 3 är metod och material, som följs av kapitel 4 som behandlar uppsatsens resultat. I kapitel 5 behandlas analys och slutsatser och slutligen i kapitel 6 finns en diskussion.

Kapitel 2 Teori och begrepp

2.1. Presentation av teori

2.1.1. Religion, ras och etnicitet

Ras har historiskt varit ett sätt att beskriva människor som är biologiskt olika (Furseth & Repstad, 2005, s. 222). Det har varit så sedan 1500-talet då européerna genom upptäckterna av andra kontinenter fick ett behov av att beskriva vad som skiljde andra människor från dem själva. Linné delade in mänskligheten i fem olika raser (Furseth & Repstad, 2005, s. 222). Indelningen i raser användes för att rättfärdiga att vissa människor var överlägsna och andra underlägsna och ofta användes religion för att sprida rasistiska idéer (Furseth & Repstad, 2005, s. 224-225). Från 1800-talet ersattes religionen med vetenskapen för att legitimera ett undertryckande av andra folk (Furseth & Repstad, 2005, s. 225). Under 1900-talet blev begreppet ras alltmer omdebatterat och etnicitet blev ett begrepp som användes för att beskriva olika minoriteter, även detta användes ofta nedsättande (Furseth & Repstad, 2005, s. 224). Det finns de som anser att även traditioner, kultur och nation är begrepp som används på ett rasistiskt sätt (Furseth & Repstad, 2005, s. 223).

Weber är en av de få klassiska sociologerna som skriver om ras och etnicitet (Furseth & Repstad, 2005, s. 226-227). Enligt Furseth & Repstad (2005, s. 226-227) ansåg Weber att etnicitet är en subjektiv upplevelse som en grupp har som liknar varandra fysiskt eller har liknande seder eller ett gemensamt förflutet. Han ansåg att religion användes för att legitimera att minoriteter var annorlunda än majoritetsbefolkningen.

Idag dominerar två synsätt på ras och etnicitet (Furseth & Repstad, 2005, s. 228). Det essentialistiska synsättet hävdar att en etnisk grupp har gemensam historia och kultur. Ofta betraktas etnicitet som något stabilt. Det andra synsättet är instrumentellt och betonar att etnicitet är socialt konstruerat (Furseth & Repstad, 2005, s. 228). Individerna har möjlighet att till viss del välja sin etnicitet.

2.1.2. Bhabhas postkoloniala teori om stereotypisering och andregörande

Postkolonial teori syftar till att kritisera västerlandets kolonialism (Go, 2013, s. 29-30). Den undersöker hur politiska och ekonomiska strukturer påverkar samhället, samt även hur kulturella och ideologiska strukturer gör det.

Bhabha har utformat en postkolonial teori där stereotyper och bilden av den andre spelar en viktig roll. Den koloniala diskursen bygger på att man ser historiska, kulturella och rasmässiga skillnader mellan olika delar av världen (Bhabha, 1994, s. 100-101). Kolonialismen rättfärdigas genom att den skapar stereotypa bilder av världen vars syfte är att se de kolonialisade folken som sämre och degenererade. De kolonialisade folken blir andregjorda. Syftet är att rättfärdiga ett erövrande av det kolonialisade landet, samt införa moderlandets administration. Dessa historiska och kulturella skillnader betraktas som oföränderliga (Bhabha, 1994, s. 94-95).

Bhabha (1994, s. 107-108) anser att stereotyper är förenklingar. Den stereotypa bilden förnekar att det finns inbördes skillnader hos de andra. Det medför ett pro-

blem med vem som ska representera de andra. Det leder också till att den kolonialiserade undersåten berövas sin möjlighet att vara olika, till exempel genom att inte uppfylla den stereotypa bilden.

Bhabha (1994, s. 100-108) önskar att en mer motsägelsefull bild av de kolonialiserade folken förs fram. En bild där fler nyanser av den kolonialiserade undersåten diskuteras och också en bild av den kolonialiserade som kan förändras med tiden.

Hudfärg är den mest synliga stereotypen (Bhabha, 1994, s. 112-113). Men det är inte så enkelt som att människor som inte är vita alltid betraktas på samma sätt, de kan ses som allt från lojala tjänare till onda. Men hudfärgen är ett tecken på att en person är mindre värd.

Det är inte så enkelt som att en stereotyp är en falsk bild som rättfärdigar diskriminering (Bhabha, 1994, s. 116-119). Processen är mer komplicerad än så. Men konsekvensen av stereotypen blir att kolonialmakten måste ta politisk kontroll över de kolonialiserade folken. Jag avslutar stycket med ett citat från Bhabha (1994, s. 119), ”the barracks stands by the church which stands by the school-room”. Bhabha anser att kyrkan och skolan tycks ha varit viktiga i den koloniala maktutövningen.

När det gäller läroböcker så finns det två aktörer som är viktiga. Den första aktören är staten som spelar en viktig roll genom att den utarbetar styrdokument för skolan. Dessa styrdokument består till exempel av läroplaner och ämnesplaner. Läroplan för gymnasieskolan (Skolverket, SKOLFS 2011:44) utarbetas av regeringen och ämnesplaner (Skolverket, SKOLFS 2010:261) av Skolverket. Detta är statliga organisationer. Frågan blir hur staten indirekt påverkar läroböckernas utformning genom styrdokumentens utformning, samt om det kan ses som en form av stereotypisering och andregörande.

Den andra aktören är läromedelsförfattarna och läromedelsförlagen. Utifrån de styrdokument som finns publicerar de läroböcker som är utformade på ett visst sätt. Läromedelsförlagen och författarna har viss frihet att utforma böckerna självständigt, bland annat kan de lägga till delar som inte står i styrdokumentet. De är också aktörer på det sättet att de kan välja att skriva en stereotyp skildring eller inte.

Ursprungsfolk har utsatts för att deras land har kolonialiserats. I den processen har det varit vanligt att en stereotyp bild av ursprungsfolken har skapats. Även samerna är ett ursprungsfolk och deras mark har kolonialiserats av Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Stereotypa bilder av samer har varit vanliga. Så frågan blir om dessa stereotypa bilder lever kvar i dagens läroböcker eller inte. Denna uppsats skiljer sig från Statens institut för läromedels rapport (1990:2, s. 2-15) genom att rapporten inte undersökte om läroböckerna skrev stereotypt, utan om de skrev nyanserat och rättvisande. Uppsatsen skiljer sig också från Granqvist-Nuttis (1993, s. 1-45) undersökning genom att inte heller den undersökte om böckerna skrev stereotypt, utan vilka bilder och uppfattningar som fanns om samer i läroböckerna.

2.2. Arbetsmodell

Böckerna har analyserats utifrån Bhabhas teori om stereotypisering och andregörande. Enligt Bhabha (1994, s. 107-108) är en stereotyp skildring en förenkling och ett förnekande av inbördes skillnader hos en grupp eller mellan grupper. Konsekvensen av stereotypa skildringar leder till ett andregörande av enskilda individer och grupper då de beskrivs som annorlunda än majoritetsbefolkningen. En stereotyp kan vara både positiv och negativ, men dess syfte är att särskilja kolonialiserade folk för att motivera att kolonialmakten kontrollerar dem. Jag kommer att läsa igenom relevanta delar av läroböckerna och plocka fram de beskrivningar eller texter som jag uppfattar som stereotypa eller andregörande. Det kan vara svårt att avgöra om en skildring är stereotyp eller inte, så i dessa fall kommer jag att beskriva skildringen noggrant så att läsaren kan bilda sig en uppfattning om tolkningen är rimlig eller inte. De flesta människor som tillhör ett ursprungsfolk lever i moderna samhällen. Om läroböckerna bara skildrar religionerna som att de utövades i historisk tid eller på avlägsna platser långt från civilisationen så skulle det kunna ses som ett uttryck för en marginalisering och ett osynliggörande av ursprungsfolken, en form av förenkling som är en stereotypisering och kan leda till ett andregörande.

En kvantitativ analys av böckerna kommer också att ske genom att jag räknar antal sidor i böckerna och jämför det med det totala antalet sidor i respektive bok. Det är inte en jämförelse mellan böcker, utan syftet är att se hur mycket utrymme varje bok ägnar åt ämnet. En stereotyp är en förenklad skildring eller en skildring där inbördes skillnader mellan individer och folk inte finns. Litet utrymme i böckerna skulle kunna medföra att beskrivningen blir förenklad och det finns risk för att inbördes skillnader inte får plats i beskrivningen. Skolans styrdokument kommer också att analyseras för att undersöka om de ålägger skolan att undervisa om samer och andra ursprungsfolk eller inte. Det som står i styrdokumentet påverkar sannolikt vad läroböckerna skriver om ämnet.

Jag har inte läst hela läroböckerna utan plockat fram de delar som har varit relevanta. Det har skett genom att titta i innehållsförteckningen om det finns något kapitel om ursprungsfolksreligioner eller inte. I vissa böcker kan små avsnitt om ursprungsfolk gömma sig i en text som handlar om något annat. Jag har därför sökt i registret på naturfolk, ursprungsfolk och samer, samt varianter av dessa ord. Kapitel som inte handlar om någon av världsreligionerna utan mer allmänt om religion har jag sökt igenom för att se om det står något om ursprungsfolk. Men det är tänkbart att jag skulle kunna ha missat ett kort avsnitt i en bok.

Kapitel 3 Metod och material

3.1. Metod

I denna uppsats kommer jag att undersöka hur ursprungsfolksreligioner skildras i religionsläroböcker för gymnasiet. I undersökningen har jag valt att skilja samisk religion från andra ursprungsfolksreligioner. Orsakerna är som tidigare framkommit två; dels är samerna ett ursprungsfolk som bor i Sverige, dels har skolan ett särskilt ansvar att undervisa om samisk religion enligt läroplanen.

Analys av böckerna och aktuella styrdokument har skett med hjälp av den kvalitativa metoden dokumentanalys. Böcker är dokument som med fördel kan analyseras med dokumentanalys (Davie & Wyatt, 2014, s. 155-156). Det man kan få fram är vilka uppfattningar som finns om ett visst ämne.

Materialet har kategoriserats och kodats. I denna undersökning innebär det att ämnen som liknar varandra i de olika läroböckerna förs samman till en gemensam kod. Enligt Creswell finns det två alternativ (Creswell & Creswell, 2018, s. 196-197). Antingen tar man med alla ämnen som materialet ger och sammanför likartade ämnen till en gemensam kod. Eller så förutbestämmer man vilka koder som ska vara med och undersöker om materialet passar till dessa. Den traditionella metoden i samhällsvetenskaplig forskning är att låta materialet skapa koderna (Creswell & Creswell, 2018, s. 196-197).

I denna undersökning har jag valt att ta med allt material och låta materialet avgöra vilka koder det blir. Det vill säga en inledningsvis induktiv ansats. Fördelen med detta är att allt som nämns om religionerna i böckerna kommer att komma med i undersökningen. Med förbestämda koder och en från början teoristyrd ansats hade en del material riskerat att inte passa in och därmed inte kommit med i undersökningen. Nackdelen med att låta materialet avgöra koderna är att det kan bli ganska många koder, men min uppfattning är att fördelarna är fler än nackdelarna. Utvalda teorier kompletterar och fördjupar därefter min induktiva ansats.

Validitet är att undersökningen mäter det den är avsedd att mäta och hög validitet innebär att forskaren redovisar sin undersökning på ett transparent, rimligt och relevant sätt. Creswell rekommenderar att man har någon metod för att säkerställa att validiteten är god (Creswell & Creswell, 2018, s. 199-201). Exempel på sådana metoder är att klargöra författarens inställning till ämnet och om personen är partisk eller inte. Det kan också vara att ge en noggrann beskrivning av vad man funnit i studien så att läsaren verkligen förstår vad man funnit.

Jag är opartisk på det viset att jag inte tillhör den samiska befolkningen eller någon annan ursprungsbefolkning. Däremot har jag intresserat mig för ursprungsbefolkningars villkor. Jag arbetar som gymnasielärare i historia, samhällskunskap och naturkunskap. Mitt intresse för detta ämne väcktes när jag märkte hur lite det stod om samer och andra ursprungsfolk i skolans läroböcker. Det medförde att lärare ofta undervisar lite eller inte alls om ämnet. Jag kommer att ge en noggrann beskrivning av vad jag funnit, särskilt när det gäller stereotypisering och andregörande, samt om samisk religion beskrivs som ett historiskt fenomen eller en religion som praktiseras idag.

Reliabilitet är hur tillförlitlig en undersökning är och om den blir likadan oavsett vem som utför den. Enligt Creswell så är ett par sätt att få god reliabilitet att kontrollläsa anteckningar så att det inte smyger sig in några fel, samt att vara noga med att meningen i koderna inte ändras under studiens gång (Creswell & Creswell, 2018, s. 201-202). Det har jag kontrollerat i denna studie.

Det är möjligt att om någon annan hade utfört denna studie, så skulle kategoriseringen av materialet i olika koder ha utförts på ett lite annorlunda sätt. För att läsaren ska kunna bedöma rimligheten i kategoriseringen kommer jag att ge en utförlig beskrivning av varje läroboks innehåll i resultatdelen.

Uppsatsen kommer även att innehålla en kvantitativ del. Den innebär att undersöka hur stor del av varje lärobok som handlar om samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner. Det undersöks genom att de aktuella sidorna räknas i böckerna och sätts i relation till det totala antalet sidor. Resultatet säger något om hur stor vikt läroboksförfattarna lägger vid det aktuella ämnet. Däremot säger det inte någonting om kvalitén på skildringen av religionerna, men det gör den kvalitativa delen.

3.2. Material

Det finns två styrdokument för gymnasieskolan som skriver om religionskunskap och samisk religion. Det första är läroplan för gymnasieskolan som beskriver skolans värdegrund och övergripande mål (Skolverket, SKOLFS 2011:44). Under rubriken kunskaper står ett stycke om Sveriges nationella minoriteter. Det andra styrdokumentet är ämnesplan för de gymnasiegemensamma ämnena, varav religionskunskap är ett sådant ämne (Skolverket, SKOLFS 2010:261). I den beskrivs ämnets syfte, samt centralt innehåll och kunskapskrav för kurserna i religionskunskap. Regeringen skriver läroplanen och Skolverket ämnesplanen (Skolverket, *Vad styr verksamheten?*). I religionskunskap finns tre kurser. Den första är kurs 1 som läses av alla gymnasieelever, både på studieförberedande program och yrkesprogram. Den andra är kurs 2 som bara läses av ett fåtal elever, till exempel på samhällsprogrammet samhällsinriktning. Kursen kan också ges som elevens individuella val. Den tredje är religionskunskap specialisering som är en påbyggnadskurs som skolan kan välja att lägga in på vissa program. Den kan också ges som elevens individuella val. Det är en kurs där man kan fördjupa sig i nästan vad som helst som handlar om religion.

Nedan redovisas de gymnasieläroböcker i religionskunskap som ingår i undersökningen.

Lärobok 1 heter *Religion och sammanhang 1 och 2* och är skriven av Börge Ring samt utgiven på Liber förlag 2013. Boken är tänkt att kunna användas i två kurser, religionskunskap 1 och religionskunskap 2.

Lärobok 2 heter *Religion 1 & 2 specialisering* och är skriven av Birgitta Thulin och Sten Elm samt utgiven på Interskol förlag 2012. I förordet står att boken är avsedd för de studieförberedande programmen, både kurs 1 och kurs 2. Genom att boken innehåller fyra temaunderlag, varav ett handlar om naturfolksreligioner, kan den också användas som lärobok i kursen religion specialisering.

Lärobok 3 heter *Religion 1* och är också skriven av Birgitta Thulin och Sten Elm samt utgiven på Interskol förlag 2010. Det är en kortare version av lärobok 2 som bara är avsedd för kurs 1.

Lärobok 4 heter *Mittpunkt Religionskunskap 1* och är skriven av Bengt Tollstadius, Ingemar Öberg och Per Bergström samt utgiven på Studentlitteratur 2006. Den är avsedd för kurs 1.

Lärobok 5 heter *Religion och andra livsåskådningar* och är också skriven av Börge Ring samt utgiven på Liber förlag 2015. Den är avsedd både för kurs 1 och kurs 2.

Lärobok 6 heter *En människa, tusen världar* och är skriven av Robert Tuveson samt utgiven på Gleerups förlag 2015. Den är avsedd för kurs 1.

Lärobok 7 heter *Jobba med religion* och är skriven av Lars Binkemo och Krister Brolin samt utgiven på Sanoma utbildning 2016. Boken är avsedd för kurs 1.

Lärobok 8 heter *Under samma himmel* och är skriven av Ola Björlin och Ulf Jämterud samt utgiven på Sanoma utbildning 2015. Boken är avsedd för kurs 1, kurs 2 och kursen religion specialisering.

Lärobok 9 heter *Söka svar* och är skriven av Leif Eriksson och Malin Mattsson Flennegård samt utgiven på Liber 2012. Den är avsedd för kurs 1 och kurs 2.

Lärobok 10 heter *Religion 1 för gymnasiet* och är skriven av Lennart Göth, Katarina Lycken Rüter och Veronica Wirström samt utgiven på Natur & Kultur 2012. Den är avsedd för kurs 1.

Kapitel 4 Resultat

Undersökningens resultat är delat i några olika delar. Först kommer en undersökning om hur mycket de olika böckerna skriver om ursprungsfolk och samer. Det säger något om hur utförligt böckerna skriver om religionerna. Därefter följer vad böckerna skriver om ursprungsfolksreligioner, samt efter det vad de tar upp om samisk religion. Sist kommer ett avsnitt om stereotypisering och andregörande.

4.1. Antal sidor om ursprungsfolk och samer i läroböckerna

Hur mycket skriver läroböckerna om ursprungsfolk och samer? För att få reda på det har jag räknat antal sidor som respektive lärobok ägnar åt ämnet. Som jämförelse redovisas också det totala antalet sidor i boken.

Tabell 1. Totalt antal sidor, samt antal sidor som läroböckerna ägnar åt ursprungsfolk och samer.

Lärobok	Totalt antal sidor i boken	Ursprungsfolk antal sidor	Ursprungsfolk %	Samer antal sidor	Samer %
Religion och sammanhang 1 och 2	352	12	3	5	1
Religion 1 & 2 specialisering	320	13	4	0,3	0,1
Religion 1	168	0	0	0	0
Mittpunkt Religionskunskap 1	144	8	6	1	1
Religion och andra livsåskådningar	366	0	0	0	0
En människa, tusen världar	336	0	0	0	0
Jobba med religion	295	0,5	0,2	0	0
Under samma himmel	548	0	0	0,2	0
Söka svar	431	0	0	1,3	0,3
Religion 1 för gymnasiet	232	6	3	0,1	0
Genomsnitt alla böcker	319	4	1	1	0,3

Sidorna om samer ingår inte i sidorna om ursprungsfolk.

Av tio böcker så är det fyra böcker som behandlar både ursprungsfolk och samer. Det är *Religion och sammanhang 1 och 2*, *Religion 1 & 2 specialisering*, *Mittpunkt religionskunskap* och *Religion 1 för gymnasiet*. I dessa böcker utgör sidantalet om ursprungsfolk mellan tre till sex procent av böckernas totala sidantal. Sidantalet om samer utgör mellan noll och en procent. Att det blir noll procent i en bok beror på att sidantalet är mindre än 0,1 procent.

En bok, *Jobba med religion*, skriver om ursprungsfolk men ingenting om samer. Antalet sidor om ursprungsfolk är 0,2 procent i denna bok.

Det finns två böcker som nämner samisk religion utan att skriva om andra ursprungsfolk, men i bägge böckerna är avsnittet mycket kort, max 0,3 procent. Böckerna är *Under samma himmel* och *Söka svar*.

Slutligen så finns det tre läroböcker som inte skriver någonting om vare sig samisk religion eller andra ursprungsfolksreligioner. De är *Religion 1*, *Religion och andra livsåskådningar* och *En människa, tusen världar*.

4.2. Ursprungsfolk i böckerna

Resultatet är sorterat i kategorier efter vad böckerna har valt att skriva om religionerna. Boken *Jobba med religion* är inte medtagen i tabell 2 eftersom den inte har något avsnitt om ursprungsfolk utan bara nämner ursprungsfolk på två sidor i boken. Det första är i ett avsnitt om globalisering, där det finns en världskarta med de fem världsreligionerna och ursprungsreligioner (Binkemo & Brodin, 2016, s. 221). Det andra stället är på en sida som handlar om interreligiös dialog (Binkemo & Brodin, 2016, s. 224). Där är en bild av en indian i fjäderskrud, som enligt bildtexten inviger religionernas världsparlaments möte.

Tabell 2. Ursprungsfolksreligioner, ja betyder att boken behandlar ämnet.

Kategori	Religion och sammanhang 1 och 2	Religion 1 & 2 specialisering	Mittpunkt religionskunskap 1	Religion 1 för gymnasiet
Tron på den högste guden	Ja	Ja	Ja	Ja
Djur och natur besjälade	Ja	Ja	Ja	Ja
Döda förfäder och frisjälän	Ja	Ja	Ja	Ja
Tabu		Ja	Ja	Ja
Totem	Ja	Ja	Ja	
Könsroller	Ja			
Myter		Ja		Ja
Riter	Ja	Ja	Ja	Ja
Magi	Ja	Ja	Ja	
Schamaner		Ja	Ja	Ja
Medicinmän och medicinkvinnor	Ja	Ja	Ja	
Naturreligioner idag	Ja	Ja	Ja	Ja

Det är bara böcker som behandlar ämnet som är medtagna i tabellen.

4.2.1. Tron på den högste guden

Alla fyra böckerna menar att ursprungsfolk kan tro på flera olika gudar, men att en gud anses vara den högste guden. I *Religion och sammanhang* uttrycks det som att det finns en gud som har skapat världen, denna lägger sig inte i människors vardagsliv men man kan tillbe den guden om det är mycket viktigt (Ring, 2013, s.

65). Under denne gud finns undergudar som är viktiga i människors dagliga liv. I *Mittpunkt religionskunskap* uttrycks liknande tankegångar (Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s. 126). I *Religion 1 för gymnasiet* skriver man lite mer tvekan. Där står att gudar lever i naturen och ibland så kan en gud uppfattas som den högste guden (Göth, Lycken Rüter & Wirström, 2012, s. 182). I *Religion 1 och 2 specialisering* (Thulin & Elm, 2012, s. 259) uttrycker man sig lite anorlunda om den högste guden. Den är världens skapare men efter det så har den dragit sig tillbaka.

4.2.2. Djur och natur besjälade

Alla böckerna beskriver djur och natur som besjälade. I *Religion och sammanhang* står att naturen har en själ (Ring, 2013, s. 66). Författarna exemplifierar genom att skriva att om man i Afrika högg ner ett träd så offrade man till trädets ande först. I *Religion 1 och 2 specialisering* står att inuiternas religion var animistisk, det vill säga djur och andra saker i naturen hade en ande, vissa av dessa var gudomliga (Thulin & Elm, 2012, s. 272). I boken lägger man inte så stor vikt vid detta eftersom det står i ett kort avsnitt om inuiternas religion, men det nämns inte där grunderna i ursprungsfolksreligion förklaras. I *Mittpunkt Religionskunskap* nämns kort att det finns andar i naturen som människor offrar till (Tollstadius et al., 2006, s. 127). I *Religion 1 för gymnasiet* läggs mer vikt vid balansen i tillvaron (Göth et al., 2012, s. 182-183). Det finns en balans mellan naturen, gudarna och människorna. Om en människa jagar djur så måste hon be djurens skyddsandar om lov innan hon dödar dem.

4.2.3. Döda förfäder och frisjälen

Böckerna lägger olika stor vikt vid döda förfäder. I *Religion och sammanhang* ägnas drygt en halv sida åt ämnet (Ring, 2013, s. 66-67). Det är viktigt att de levande uppmärksammar döda förfäder och offrar mat och vin till dem. Om man missköter kontakten med de döda kan olyckor drabba en. Därefter görs jämförelser med hur världsreligionerna uppmärksammar de döda. I *Mittpunkt religionskunskap* skriver författarna liknande (Tollstadius et al., 2006, s. 127). De döda kan hjälpa de levande men de kan också vålla olyckor. Därför är det viktigt att hålla sig väl med dem och offra åt dem. Även *Religion 1 och 2 specialisering* har ett kort stycke om förfäder med en liknande skildring (Thulin & Elm, 2012, s. 266). Men boken för också in att området där man bor är heligt eftersom tidigare generationer också bor där.

Religion 1 för gymnasiet lägger stor vikt vid frisjälen (Göth et al., 2012, s. 183). I boken står att flera folk anser att en människa har flera själar. En hör ihop med kroppen men en är oberoende och kallas frisjälen. Den är fri när människan drömmer och det är den som lever vidare när kroppen dör. Vart den tar vägen finns det olika uppfattning om, en del folk tror på reinkarnation, andra tror att frisjälar lever på speciella platser, åter andra menar att den lever vidare ihop med familjen.

4.2.4. Tabu och totem

Religion 1 och 2 specialisering har en sida om tabu och totem (Thulin & Elm, 2012, s. 265). Tabu är förbjudna saker som exemplifieras med syskonäktenskap. Totem är ibland en form av tabu, eftersom en människa som har ett totemdjur inte får skada det. *Mittpunkt religionskunskap* skriver mycket likartat och har till och

med samma exempel med syskonäktenskap (Tollstadius et al., 2006, s. 128-129). Skillnaden är att boken inte kopplar ihop tabu med totem. I *Religion och sammanhang* har författaren valt att bara skriva om totem (Ring, 2013, s. 66). I ett avsnitt förklaras att ett totemdjur är släkt med en viss stam av människor. Detta står i ett avsnitt som handlar om att människor och natur lever i gemenskap. Tabu tar inte boken upp alls. *Religion 1 för gymnasiet* nämner som hastigast tabu men skriver ingenting om totem (Göth et al, 2012, s. 183).

4.2.5. Könsroller

Den enda bok som har ett avsnitt om kvinnor och män är *Religion och sammanhang* (Ring, 2013, s. 63-64). Boken har en sida där könens olika roller beskrivs. Författaren skriver att kvinnliga gudinnor har spelat en viktig roll och kvinnor kan ses som de första prästerna eftersom de skötte riter i samband med skörden. Medicinkvinnor har också varit viktiga personer. Men det har också funnits exempel på att kvinnor har förtryckts och det har varit särskilt vanligt i samband med menstruation.

4.2.6. Myter

Religion 1 och 2 specialisering lägger stor vikt vid myter och skriver två sidor om det (Thulin & Elm, 2012, s. 259-261). Författarna förklarar att myter finns till för att förklara tillvaron. De handlar ofta om världens ursprung eller vad som händer efter döden. I två faktarutor beskrivs dels zuluernas myt om urfadern, dels myten om Pandoras ask. I *Religion 1 för gymnasiet* har man ett avsnitt om myter och riter (Göth et al., 2012, s. 185). Myter kan vara både skapelsemyter och andra slags myter som förklarar olika saker i världen. De kan också beskriva hur man ska uppföra sig. En del myter har hängt ihop med riter i form av sång, dans och konst. De övriga två böckerna skriver inte om myter.

4.2.7. Riter

Religion 1 och 2 specialisering har en halv sida om riter (Thulin & Elm, 2012, s. 261). En rit kan dels förmedla kunskap, dels användas för att påverka tillvaron. Initiationsriter är viktiga eftersom de innebär att en person blir vuxen. Som jag nämnde ovan under myter, så nämner *Religion 1* riter i form av sång, dans och konst (Göth et al., 2012, s. 185). *Mittpunkt religionskunskap* skriver att riter betyder ceremonier (Tollstadius et al., 2006, s. 128). Boken tar också upp initiationsriter som ett viktigt steg in i vuxenvärlden. *Religion och sammanhang* har också en sida om riter (Ring, 2013, s. 68). Där skriver författaren också om initiationsriter, men lägger till att vid initiationsriten får människan livskraft från Gud.

4.2.8. Magi

Magi är ett ämne som särskilt *Mittpunkt religionskunskap* skriver om (Tollstadius et al., 2006, s. 127-133). Magi beskrivs av författarna som ett sätt att försöka styra de högre makterna genom att använda magiska föremål eller trollformler. Vit magi försöker hjälpa människor och svart magi försöker skada dem. I ett avsnitt om voodoo står att det finns två sorters präster, både de som utövar svart magi och de som utövar vit magi. Enligt boken kan svarta präster också skapa viljelösa zombier. *Religion 1 och 2 specialisering* har två sidor om magi (Thulin & Elm, 2012, s. 263-264). Boken beskriver på ett likartat sätt skillnaden mellan svart och vit magi. Magi finns än idag inom vissa nyandliga rörelser. Som exempel på magi skriver man kort om voodoo, samt om regnmagi hos karamundi i Australien. *Re-*

ligion och sammanhang skriver att magi förekommer i många olika religioner men att det inte alltid är en del av den officiella religionen (Ring, 2013, s. 61-62). Boken delar in magi i tre olika former; likhetsmagi som syftar till att efterlikna ett önskvärt tillstånd, beröringsmagi vars syfte är att få makt över en person, samt överföringsmagi som innebär att föra över vissa egenskaper från en person som dött till en annan person. *Religion 1 för gymnasiet* har inget avsnitt om magi.

4.2.9. Schamaner, medicinmän och medicinkvinnor

Religion och sammanhang har inget avsnitt om schamaner, men berör indirekt ämnet i avsnittet om kvinnor och män (Ring, 2013, s. 63). Där används inte ordet schaman, men det står att hos folk i Namibia var kvinnliga magiker vanliga. Medicinkvinnor har också varit viktiga. I en mening i ett avsnitt om magi står att medicinmän utövar vit magi. *Religion 1 och 2 specialisering* har ett kort avsnitt om medicinmän och schamaner (Thulin & Elm, 2012, s. 267). De beskrivs som personer som kan kontrollera både människor och gudar med hjälp av magi och riter. *Mittpunkt religionskunskap* har ett avsnitt som heter kontaktpersoner (Tollstadius et al., 2006, s. 129). Där finns underrubriker för både schamaner och medicinmän. En schaman kan skicka ut sin frisjäl från kroppen och en medicinman kan driva ut onda andar. *Religion 1 för gymnasiet* har en hel sida som handlar om schamaner (Göth et al, 2012, s. 183-184). Schamanen kan återställa balansen när den har blivit rubbad och i vissa kulturer har han kallats för medicinman. Schamanen kan även vara en kvinna. Schamanen försätter sig i extas och då kan frisjälen lämna kroppen.

4.2.10. Naturreligioner idag

Religion 1 för gymnasiet har ett avsnitt som heter tradition och förnyelse (Göth et al., 2012, s. 185-186). Där står att myter och riter har bevarats muntligt genom århundraden men idag finns problem att fortsätta den traditionen. Naturnära folk försöker idag att få rätt till sin mark samt bevara sitt språk, sin kultur och sin religion. *Religion 1 och 2 specialisering* har ett avsnitt som heter naturfolkens religion idag (Thulin & Elm, 2012, s. 271-273). Där står att förr betraktades naturfolk som primitiva men idag börjar den synen att ändras. När miljöförstöring har blivit vanligt har alltfler börjat ifrågasätta vårt samhälle. Då hämtar många inspiration från naturfolksreligioner och många nyandliga rörelser inspireras av dessa. I *Religion och sammanhang* står i inledningen av kapitlet att man fortfarande kan hitta levande naturreligioner i avlägsna delar av Afrika, Asien, Australien och Sydamerika (Ring, 2013, s. 59). I *Mittpunkt religionskunskap* står att det inte finns så många naturfolk kvar idag, men att religionerna lever vidare, ofta uppblandade med någon världsreligion (Tollstadius et al, 2006, s. 126).

4.2.11. Sammanfattning

Samtliga böcker tar upp tron på den högste guden, att djur och natur är besjälade, att döda förfäder är viktiga, samt riter. Tre av fyra böcker skriver om medicinmän och medicinkvinnor, schamaner, tabu, totem och magi. Myter är det flera böcker som inte skriver om. Likaså är det bara en bok som skriver om könsroller. Vilken roll naturreligioner spelar idag tar alla böckerna upp, men i flera fall nämner man det bara helt kort.

4.3. Samisk religion i läroböckerna

Resultatet är sorterat i kategorier efter vad böckerna skriver om samisk religion.

Tabell 3. Samisk religion, ja betyder att boken behandlar ämnet.

Kategori	Religion och sammanhang 1 och 2	Religion 1 & 2 specialisering	Mittpunkt religionskunskap 1	Söka svar	Under samma himmel	Religion 1 för gymnasiet
Förföljelse och konflikt med majoritetssamhället	Ja	Ja	Ja	Ja		Ja
Högguden och andra gudar	Ja		Ja			
Seitar	Ja		Ja			
Nåjden och trumman	Ja		Ja			Ja
Frisjäl	Ja					
Jojk	Ja		Ja			
Samisk religion idag	Ja		Ja	Ja	Ja	

Det är bara böcker som behandlar ämnet som är medtagna i tabellen.

4.3.1. Förföljelse och konflikt med majoritetssamhället

Religion och sammanhang tar upp att samerna har förföljts förr i tiden (Ring, 2013, s. 70). Det hände att människor som inte avsåg sig sin tro dömdes till döden. Trummor och andra föremål brändes. Det står inget om konflikter idag, men i en elevuppgift ska eleverna ta reda på om samerna är förföljda idag. Det finns dock ingen fakta till elevernas hjälp. I *Religion 1 och 2 specialisering* står ingen fakta om samisk religion. Men boken har en elevuppgift som handlar om samer (Thulin & Elm, 2012, s. 266). Vattenfall vill bygga ut en älv och det kommer att förstöra en samisk begravningsplats. Eleven ska låtsas vara politiker och avgöra frågan. Hur kan man motivera att man bygger ut älven, eller hur kan man motivera att man inte gör det? Eleven ska också själv ta ställning i frågan. *Mittpunkt religionskunskap* har några meningar om att samisk religionsutövning har förföljts och trummor har bränts (Tollstadius et al., 2006, s. 130). *Söka svar* skriver att 1602 förbjöds samisk religion (Eriksson & Mattsson Flennegård, 2012, s. 104). De som inte lät omvända sig straffades med fängelse eller dödsstraff. I boken står att under senare år har en försoningsprocess mellan Svenska kyrkan och samerna startat, man har bland annat haft försoningsgudstjänster där kyrkan erkänt att de gjort fel. *Religion 1 för gymnasiet* har inget avsnitt om samisk religion. Däremot står i ett avsnitt om schamaner att nåjder förbjöds att utföra sin religion när kristendomen spreds (Göth et al., 2012, s. 185).

4.3.2. Högguden och andra gudar

Religion och sammanhang har ett avsnitt om samiska gudar (Ring, 2013, s. 71). Där står att samerna bad till många gudar, till exempel solguden, åskguden, vindens och jaktens gud. Enligt boken fanns det en höggud som hette Tiermes och han hade en fru som hette Akka. *Mittpunkt religionskunskap* skriver att samerna hade många gudar, till exempel solgudinnan och åskguden (Tollstadius et al., 2006, s. 130).

4.3.3. Seitar

Religion och sammanhang har en halv sida om seitar (Ring, 2013, s. 71). Det är platser eller föremål där det finns en övernaturlig kraft. Där offrade samerna och de kunde till exempel smörja in seiten i renblod. När de fiskade offrade de till fiskeseitar. *Mittpunkt religionskunskap* skriver att seitar var grovt tillyxade bilder av gudomliga makter (Tollstadius et al., 2006, s. 130). Vid dessa offrade samerna.

4.3.4. Nåjden och trumman

Religion och sammanhang har en och en halv sida om nåjden och nåjdtrumman (Ring, 2013, s. 72-73). Man börjar med att förklara att nåjden motsvarar schamanen hos andra folk. Nåjden kunde styra sin frisjäl och därigenom få nya kunskaper. Nåjden försatte sig i trance med hjälp av trumman, men även andra personer kunde använda trumman. På trumman fanns många bilder ritade, dessa symboliserade universum. *Mittpunkt religionskunskap* skriver också att den samiska schamanen hette nåjd (Tollstadius et al., 2006, s. 130). Han använde en trolltrumma med vars hjälp han kunde sända sin ande till den osynliga världen. *Religion I för gymnasiet* har inget avsnitt om samisk religion. Men i ett avsnitt om schamaner nämns att samerna kallar schamanen för nåjd, samt att nåjderna använde trummor för att komma i extas (Göth et al., 2012, s. 184).

4.3.5. Frisjälen

Religion och sammanhang är den enda bok som skriver om frisjälen. Enligt samerna så hade människan en frisjäl som kunde söka upp andra världar och platser (Ring, 2013, s. 72).

4.3.6. Jojk

Religion och sammanhang skriver att jojken användes för att få kontakt med gudarna (Ring, 2013, s. 73). Alla kunde jojka och vuxna hade fyra olika jojkar. Nåjden jojkte när han skulle sända ut frisjälen. *Mittpunkt religionskunskap* har nämnt jojken i en mening som handlar om förföljelse av samer (Tollstadius et al., 2006, s. 130). De kristna såg på jojken som djävulens musik.

4.3.7 Samisk religion idag

Religion och sammanhang skriver lite om samisk religion idag. I inledningen till kapitlet nämns att samisk religion utövades fortfarande på 1900-talet och att heliga platser fortfarande uppmärksammas (Ring, 2013, s. 70). *Mittpunkt religionskunskap* avslutar avsnittet om samer med att skriva att ”idag utövas knappt den samiska religionen” (Tollstadius et al., 2006, s. 130). *Söka svar* har en sida om förföljelse av samer. Där står en mening om att ”flera element ur den samiska religionen har dock levt kvar fram till nutid” (Eriksson & Mattsson Flennegård, 2012, s. 104). I *Under samma himmel* skriver författarna om kristen konfirmationsundervisning. Där står ett stycke om samisk konfirmation (Björilin & Jämterud, 2015, s. 429). Där står att i samisk konfirmation ingår både kristendomsundervisning och undervisning om samisk religion. Undervisningen sker både på svenska och samiska. Vid konfirmationen kan konfirmanden få en kolt.

4.3.8 Sammanfattning

Endast två böcker, *Religion och sammanhang* och *Mittpunkt religionskunskap* skriver om många aspekter av samisk religion. *Mittpunkt religionskunskap* skriver

dock bara en sida om ämnet så det ger inte en särskilt utförlig beskrivning av samisk religion. Övriga böcker har kort nämnt om förföljelse av samisk religion och har också helt kort nämnt något om samisk religion idag.

4.4. Stereotyper och andregörande

Nu till frågeställningen om stereotyper och andregörande. Den lyder: Förekommer stereotypisering och andregörande av samer och andra ursprungsfolk? Enligt Bhabha (1994, s. 107-108) är en stereotyp skildring en förenkling och förnekande av inbördes skillnader hos en grupp eller mellan grupper. Stereotypisering kan leda till andregörande. Det innebär att en grupp pekas ut som annorlunda än majoritetsbefolkningen. Jag kommer att läsa igenom relevanta delar av läroböckerna och plocka fram de beskrivningar eller texter som är stereotypa eller andregörande.

4.4.1. Stereotyper och den andre bland ursprungsfolk

I boken *Religion och sammanhang* är författaren medveten om risken för stereotypa skildringar. Författaren inleder med att problematisera själva begreppet naturreligioner och förklarar att det är religioner som ursprungsfolk har (Ring, 2013, s. 59-60). Trots det så väljer boken att använda namnet naturfolkens religioner eller naturreligioner, dels för att folken har ett nära förhållande till naturen, dels för att det är det namnet som används mest i Sverige. Det finns enligt författaren en risk att man inte ser varje religions särdrag utan förenklar och ger en ytlig skildring av dem. Det är ett uttryck för att författaren vill göra läsaren medveten om att det finns en risk för stereotypa skildringar inom ämnesområdet. När det förekommer fotografier i boken står det tydligt i vilket land de är tagna, vilket indikerar att författaren vill peka på att fotografiet är taget i ett visst folk och i ett visst sammanhang. Det visar att författaren pekar på skillnader mellan olika folk.

I *Religion 1 och 2 specialisering* inleds kapitlet om naturfolkens religioner med en bild på dansande svarta, lättklädda med något som ser ut som bast runt midjan och som har långa pinnar i händerna (Thulin & Elm, 2012, s. 258). Det står inte var bilden är tagen eller vilken folkgrupp den föreställer. Bilden framstår som en stereotyp bild av ursprungsfolk eftersom det inte finns någon bildtext och inte står vilket folk den föreställer eller i vilket sammanhang den är tagen. Det medför att läsaren kan få intrycket att det inte finns några skillnader mellan olika ursprungsfolk utan att bilden är typisk för alla folk. Följande text står i boken:

Naturfolken lever som nomader, jägare och samlare. De kan också ha ett ursprungligt jordbruk – ett primitivt svedjejordbruk. Idag är det ganska få människor som kan räknas som naturfolk. Det moderna industrialiserade samhället omfattar nästan alla människor och endast i områden med svåra naturförhållanden finns rester av naturfolk kvar. (Thulin & Elm, 2012, s. 258).

Bilden som ges av naturfolk är att de ställs i motsats till människor som lever i moderna samhällen. Det är en stereotyp bild då den inte framhåller att många människor som tillhör ursprungsfolk lever i moderna samhällen och därmed inte framhåller skillnader mellan olika individer. Som diskussionsfråga finns följande fråga:

Riter är ofta gamla och traditionella. I vissa kulturer i Nordafrika utför man omskärelse på flickor. En familj från en sådan kultur bor i din trappuppgång. De har en flicka som de anser ska omskäras då de vill bevara sin kultur och sammanhållningen även om de bor i Sverige. De är dock lite tveksamma eftersom traditionen

fördöms och är förbjuden här. Du är flyktigt bekant med flickan eftersom hennes bror går i din skola.

1. Vad ska du säga till flickans familj om de rådfrågar dig?
2. Ska man ha lagar i samhället som bestämmer vilka riter som är tillåtna?
3. Vilka svenska riter skulle du ta med dig om du flyttade till Nordafrika? Kan det bli några problem? (Thulin & Elm, 2012, s. 262).

Det förklaras inte på något sätt i vilka kulturer och sammanhang som kvinnlig könsstympning förekommer. Det står inte heller att det ofta förekommer i kristna eller muslimska samhällen. I ett avsnitt om magi finns en bild som föreställer ett torkat människohuvud (Thulin & Elm, 2012, s. 263). I bildtexten står att Jivaroindianerna tog besegrade fienders huvuden och torkade dem vid en religiös ritual. I ett avsnitt om medicinmän finns följande samtalsfråga: ”Varför tror vi fortfarande på ”medicinmän” (astrologer, handstilstolkare, kloka gummor med mera)?”. Observera citattecknet runt medicinmän, det är ett uttryck för att man inte tar medicinmän på allvar. Därmed andregör man dessa genom att beskriva dem som att de inte sysslar med riktig kunskap.

I *Mittpunkt religionskunskap* finns ett avsnitt om voodoo, som från början var en naturfolksreligion men idag har blandats med katolicism (Tollstadius et al., 2006, s. 130-133). I slutet av avsnittet står följande:

Fungerar då detta? Vad gäller voodoockor är svaret kanske, men bara om man verkligen tror på den här typen av magi. Vi kan jämföra det med patienter som tror att de får riktig medicin, när det i själva verket är sockerpiller. Rätt ofta blir patienten frisk. Han blir det, eftersom han tror att han ska bli det. Detta kallas för *placeboeffekt*. Troligen är det likadant med magi (s. 132).

Ovanstående är ett sätt att få voodooövare att framstå som de andra, som anorlunda än andra religionsutövare. Andra religioner i boken framställs inte som verkningslösa om man inte tror på dem.

I *Religion 1 för gymnasiet* tycks inte finnas några stereotyper eller att man betraktar ursprungsfolk som de andra. Författarna skriver att det finns skillnader mellan olika folk, men att de i boken lyfter fram de gemensamma dragen i olika religioner (Göth et al., 2012, s. 182-186). Det finns två bilder, en föreställer en schaman som utför en ritual och en föreställer en rituell dans. I bildtexten står vad som händer på bilden och vilket folk den föreställer, vilket är ett sätt att sätta in bilden i ett sammanhang och visa på att bilden föreställer ett särskilt folk i en särskild situation. Det är därmed ingen förenkling.

4.4.2. Stereotyper och den andre bland samer

Religion och sammanhang verkar inte ha några stereotyper om samer (Ring, 2013, s. 70-74). Religionen skildras ganska utförligt och därmed ges ingen förenklad bild av den. I början av avsnittet om samer poängteras att samerna är ett exempel på ett naturfolk, vilket är ett sätt att sätta in religionen i ett sammanhang och motverka förenklingar.

Religion 1 och 2 specialisering har inget avsnitt om samer. Däremot har man en diskussionsfråga:

I Norrland vill Vattenfall reglera en älv för att producera elkraft. Utbyggnaden kommer att förstöra en gammal samisk begravningsplats. Samerna protesterar. Du är politiker och ska avgöra frågan.

1. Hur ska du motivera för samerna att du väljer utbyggnad av älven?
2. Hur kan du försvara att du ställer dig på samernas sida?
3. Hur skulle du göra? (Thulin & Elm, 2012, s. 266).

Frågan är ryckt ur sitt sammanhang eftersom det inte står någonting annat om samisk religion eller vad begravningsplatsen kan betyda för samerna i hela boken. Det finns inte heller någon förklaring till hur man gör för att reglera en älv eller vilken betydelse vattenkraften har i samhället. Det är ett sätt att beskriva samer som de andra, eftersom de gammaldags samerna ställs mot det moderna industrisamhället.

Mittpunkt religionskunskap har en knapp sida om samernas religion (Tollstadius et al., 2006, s. 130). Texten är saklig men kortfattad. Trots att den är kortfattad försöker den få med många aspekter av samisk religion, så på det sättet är det ingen förenkling och därmed inte en stereotyp bild. Men på andra sidan är det som står mycket kortfattat, så på det sättet är det en förenkling och en stereotyp bild.

Kapitel 5 Analys

5.1. Analys

En av uppsatsens frågeställningar är: förekommer stereotypisering och andregörande av samer och andra ursprungsfolk? För att besvara den har jag analyserat om förenklingar förekommer i läroböckerna. Jag har även undersökt om skillnader mellan olika folkgrupper och individer lyfts fram eller inte, samt om ursprungsfolk betraktas som de andra eller inte.

När det gäller ursprungsfolksreligioner visar resultatet att det är olika i olika böcker och det är troligen beroende av vilken författare som har skrivit boken samt vilken förlagsredaktör som granskat den. I ungefär hälften av böckerna som skriver om ämnet förekommer stereotyper och att ursprungsfolk beskrivs som de andra. Ett exempel är en bild i en bok som föreställer folk i Afrika som dansar i ring med långa pinnar i händerna, det kan tolkas som en stereotyp bild, särskilt som ingen bildtext beskriver vilket folk det är eller varför de dansar. Avsaknaden av bildtext innebär att boken inte sätter in bilden i ett sammanhang och inte heller pekar på att bilden föreställer en aktivitet som förekommer i en speciell religion. Enligt Bhabha (1994, s. 107-108) är stereotyper förenklingar. Att inte skriva var bilden är tagen och i vilket sammanhang är en förenkling. En bok har ett avsnitt om voodoo och skriver om ifall religionen fungerar eller inte. Man kommer fram till att den fungerar om man tror på den och annars inte. Ingen av världsreligionerna granskas på det sättet i boken. Särbehandlingen av voodoo kan uppfattas som en form av förlöjligande av religionen eftersom det beskrivs som att den bara fungerar om man tror på den. I en annan bok skriver man om kvinnlig könsstympning. Det är anmärkningsvärt då kvinnlig könsstympning inte är något typiskt för ursprungsfolk utan snarare för kristna och muslimska folk i vissa delar av världen. Kopplingen ger en felaktig association mellan ursprungsfolk och könsstympning.

När det gäller samisk religion finns inga stereotyper i böckerna, men underlaget är också litet eftersom det skrivs så lite om samisk religion överhuvudtaget. Däremot finns en beskrivning i *Religion 1 och 2 specialisering*, som framställer samer som de andra genom att ställa en gammal samisk begravningsplats mot det moderna samhällets krav på elektricitet (Thulin & Elm, 2012, s. 266). Eleven ska ta ställning till vad hon eller han prioriterar. Diskussionsfrågan presenteras utan någon bakgrundsinformation. Enligt Statens institut för läromedel (rapport 1990:2, s. 10) så kan frågor som ställs till elever utan ordentlig bakgrundsinformation bidra till fördomar. I det här fallet finns risken eftersom frågan är ryckt ur sitt sammanhang då boken inte innehåller någon fakta om samisk religion. Det finns en risk för att elever tror att samer står i ett motsatsförhållande till det moderna samhället. Enligt Bhabha (1994, s.100-101) syftar andregörande till ett rättfärdigande av kolonialismen. Det finns en risk för att eleven väljer att prioritera elektricitet framför samisk religion, vilket i så fall är att se positivt på kolonialiseringen av samiskt land.

Hur framställs samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner i gymnasieskolans styrdokument? Regeringen skriver läroplanen (Skolverket, SKOLFS 2011:44) och Skolverket skriver ämnesplaner för gymnasieskolan (Skolverket,

SKOLFS 2010:261). I läroplanen nämns att man ska undervisa om samisk religion. Det är få saker som står i läroplanen som handlar om rena kunskaper. Det är svårt att veta varför det står om samisk religion i läroplanen men en tänkbar förklaring är att ämnet anses viktigt eftersom Sverige har ett ursprungsfolk inom sina gränser. I ämnesplanen i religionskunskap står ingenting om att man ska undervisa om samisk religion. Det kan vara en orsak till att läroböckerna skriver mycket lite om samer. Det är tänkbart att läroböckerna skulle ha innehållit mer om samisk religion om Skolverket som statlig myndighet tydligare uttryckt att det ska ingå i undervisningen. I de tio undersökta böckerna utgör samisk religion 0,3 procent av innehållet. Ursprungsfolksreligioner utgör en procent av innehållet i böckerna. Enligt Bhabha (1994, s. 107-108) är stereotyper förenklingar. Genom att läroböckerna skriver så lite om samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner så finns en risk att de ger en förenklad bild av religionerna.

Framställs samernas religion och andra ursprungsfolksreligioner som ett historiskt eller fortfarande aktuellt fenomen? Läroböckerna använder ordet naturreligioner för ursprungsfolksreligioner. Det är en problematisk beteckning eftersom den för tankarna till jägare och samlare eller möjligen svedjejordbrukare. Naturfolk är enligt NE (*Nationalencyklopedin*, naturfolk, 2018) ett äldre ord för folk som inte har en civilisation. Att samtliga läroböcker använder ett ord som NE beskriver som äldre kan vara lite problematiskt. En sökning på samiskt informationscentrums sida (samiskt informationscentrum) ger fyra resultat på ordet naturfolk. En sökning på ursprungsfolk ger 71 träffar. Det indikerar att ursprungsfolk är en mer modern beteckning. Men ursprungsfolk betyder också något annat än naturfolk. Ursprungsfolk utgör cirka fem procent av jordens befolkning och de flesta av dessa människor bor i civilisationen. Det är en dimension som kommer bort i läroböckerna. Genom att läroböckerna använder ordet naturfolk och naturreligioner, så framstår dessa religioner som något som bara utövas i avlägsna delar av världen eller i historisk tid. Om läroböckerna använde ordet ursprungsfolk istället, så skulle deras religioner få en annan aktualitet eftersom det fortfarande finns många människor som är ursprungsfolk. Visserligen tar två böcker upp att nyandliga rörelser inspireras av ursprungsfolksreligioner och att synkretism sker mellan världsreligioner och ursprungsfolksreligioner. Men detta nämns bara helt kort. Den övergripande bilden är att dessa religioner inte är vanliga idag. Bhabha (1994, s. 107-108) menar att stereotyper är förenklingar och att de förnekar att det kan finnas skillnader mellan individer inom en grupp. Genom att läroböckerna bara skriver om naturfolk och inte om de ursprungsfolk som lever i civilisationen bidrar de till att skapa en stereotyp bild.

Idag dominerar två synsätt beträffande etnicitet, det essentialistiska som betonar historia och kultur, och det instrumentella som ser etnicitet som socialt konstruerat (Furseth & Repstad, 2005, s. 228). Det förefaller som att läroböckerna har en essentialistisk syn på ursprungsfolken, att böckerna använder ordet naturfolk är ett exempel på det. I *Religion och sammanhang* står i inledningen av kapitlet att man fortfarande kan hitta levande naturreligioner i avlägsna delar av Afrika, Asien, Australien och Sydamerika (Ring, 2013, s. 59). I *Mittpunkt religionskunskap* står att det inte finns så många naturfolk kvar idag, men att religionerna lever vidare, ofta uppblandade med någon världsreligion (Tollstadius et al, 2006, s. 126). Visserligen finns korta avsnitt om religionerna idag i böckerna, men i huvudsak betraktas ursprungsfolken som historiska och oföränderliga. Bilden av deras relig-

ioner är den religion som utövades när de levde på traditionellt vis, vilket innebär att böckerna ger en essentialistisk bild av religionerna.

Bhabha (1994, s. 100-108) önskar att en mer motsägelsefull bild med fler nyanser av de kolonialiserade folken förs fram. Sker det i böckerna? Den övergripande bilden är att det inte sker. Böckerna skildrar det som är gemensamt för ursprungsfolksreligionerna och skriver om det utan att i texten lyfta fram eventuella skillnader mellan olika folk. Böckerna skriver inte heller om olika sätt att tolka religionerna utan de skildras som om de är oföränderliga. Ett par böcker är något bättre genom att de skriver att det finns skillnader mellan olika folk. Det gäller *Religion 1 för gymnasiet* (Göth et al., 2012, s. 182) och *Religion och sammanhang* (Ring, 2013, s. 60). När det gäller samisk religion är inte bilden i böckerna motsägelsefull med nyanser. Det är bara två böcker som behandlar samisk religion allsidigt. Det är *Mittpunkt religionskunskap* (Tollstadius et al., 2006, s. 130) som skriver en sida om samisk religion. Det medför att det blir kort och ingen nyanserad eller motsägelsefull bild av religionen. *Religion och sammanhang* (Ring, 2013, s. 70-74) har ett lite längre avsnitt om samisk religion. Men texten är faktainriktad och tar inte upp motsägelsefulla tolkningar eller många nyanser av religionen.

5.2. Slutsatser

Hur framställs ursprungsfolk i gymnasieskolans läroböcker och styrdokument?

I gymnasieskolans styrdokument står ingenting om ursprungsfolksreligioner. Bara hälften av läroböckerna skriver om ursprungsfolksreligioner. Det kan tolkas som att dessa religioner inte är så viktiga. De böcker som skriver om religionerna gör det också ganska kort.

De fyra böcker som behandlar ursprungsfolksreligioner tar upp likartade saker om religionerna. Alla böckerna tar upp att det finns en höggud som en gång skapade världen, men som sen har dragit sig tillbaka. Dessutom finns det många andra gudar som har olika ansvarsområden. Att naturfenomen, växter och djur har en själ är också något som alla böcker beskriver. Likaså att människan har flera själar, varav en kallas för frisjälen och kan lämna kroppen när man drömmer eller när man dör.

Sen finns det ämnesområden som behandlas av de flesta böcker, men inte av alla. Exempel på det är att vissa saker är tabu, som de flesta böcker behandlar men inte alla. Även totem skriver merparten av böckerna om. Myter beskrivs bara i hälften av böckerna. Magi, schamaner, medicinmän och medicinkvinnor beskrivs i tre böcker av fyra. Böckerna ger en ganska likartad bild av religionerna.

Hur framställs samisk religion i styrdokument och gymnasieläroböcker?

I läroplan för gymnasieskolan (Skolverket, SKOLFS 2011:44) regleras att lärare ska undervisa om samisk religion. I ämnesplanen för religionskunskap (Skolverket, SKOLFS 2010:261) står ingenting om samisk religion. Ett problem är också att böckerna skriver så lite om samisk religion. Nästan hälften av böckerna skriver ingenting. Av de sex böcker som tar upp ämnet, skriver tre böcker under en halv sida. Så det är bara tre böcker som skriver minst en sida om samisk religion.

Alla böcker som tar upp ämnet samisk religion skriver om konflikter med majoritetssamhället och att samer har blivit förföljda för sin religionsutövning.

Religion och sammanhang och *Mittpunkt religionskunskap* är de enda två böckerna som beskriver vad samisk religion är. De tar upp högguden och seitarna och deras funktion. De beskriver vad nåjdens uppgift är och hur nåjdtrumman används. De skriver också om jojkens funktion. Den ena av böckerna, *Mittpunkt religionskunskap*, skriver bara en sida om samisk religion. Det medför att religionen beskrivs kortfattat. Det finns inga berättelser som gör beskrivningen levande. Så egentligen är det bara en bok, *Religion och sammanhang*, som ger en någorlunda fyllig beskrivning av samisk religion.

Men finns det fler ämnen som man skulle ha kunnat ta upp om samisk religion? Det gör det troligen. Samerna är ett ursprungsfolk och de har en ursprungsfolksreligion. Om man jämför tabell 2, vilka ämnen som tas upp om ursprungsfolksreligioner, med tabell 3, vilka ämnen som tas upp om samer, finner man stora skillnader. Det är fler ämnen som tas upp om ursprungsfolksreligioner än om samisk religion. Det som behandlas i bägge tabellerna är högguden, att naturen är besjälad (motsvaras av seitarna), schamaner (motsvaras av nåjden), samt frisjälen. Men vad har samerna för syn på sina döda förfäder? Finns det saker som är tabu inom samisk religion? Använder samerna totem? Hur ser könsrollerna ut? Vilka myter finns inom samisk religion? Finns det viktiga riter? Använder de magi? Finns medicinmän och medicinkvinnor? Ett svar på ovanstående frågor i böckerna hade gett en mer heltäckande bild av samisk religion.

Presenteras samisk religion som något som hör historien till eller som en tro och praktik som utövas idag? I huvudsak beskrivs religionen som en historisk kvarleva som knappt har någon betydelse idag. Det synsättet skulle kunna vara en orsak till att så få böcker beskriver vad den samiska religionen går ut på. Istället beskriver samtliga böcker hur den samiska religionen har förföljts genom historien.

Tidigare studier har inte använt begreppet stereotyp. Men Granqvist-Nutti (1993, s. 1-45) drar slutsatsen att en darwinistisk kultursyn delade in samer i renskötande lappar och fiskarlappar. Renskötande lappar ansågs finare än fiskarlappar. Resultatet i den här studien skiljer sig från Granqvist-Nuttis resultat genom att en sådan indelning inte görs i moderna böcker.

Statens institut för läromedel (Rapport 1990:2, s. 2-15) undersökte om läroböckerna gav en saklig och nyanserad bild av samer eller inte. De undersökte inte om skildringen av samer var stereotyp. De fann att samerna skildras exotiskt och deras religion betraktas som en naturfolksreligion. Det är ett resultat som stämmer väl med denna studies resultat. Denna studie har också visat att läroböckerna skriver mycket lite om samisk religion. Ordet naturfolk används fortfarande i böckerna trots att Statens institut för läromedel kritiserade det för 28 år sedan.

Kapitel 6 Diskussion

6.1. Teoretisk reflektion

Bhabhas teori om stereotyper och andregörande har fungerat bra. Uppsatsen syfte har varit att ta reda på hur ursprungsfolksreligioner och samisk religion skildras i läroböcker. Resultatet har visat att stereotypa skildringar av ursprungsfolk fortfarande är vanliga i läroböckerna. Exempel på det är att ha en bild på dansande, lättklädda svarta utan att skriva i vilket sammanhang bilden är tagen. Det finns också ett problem med att både samer och andra ursprungsfolk betraktas som de andra. Exempel på det är att en bok skriver att naturfolk antingen lever som jägare och samlare eller har ett primitivt svedjejordbruk, samt att det moderna samhället omfattar nästan alla utom dessa folk. Bara att använda ordet primitivt är anmärkningsvärt.

Det är troligt att en orsak till att det står så lite om samerna i läroböckerna, är att samerna inte nämns i ämnesplanen för religionskunskap. När det gäller samerna är det stora problemet att de blir osynliggjorda i läroböckerna. Av tio läroböcker var det egentligen bara en som skrev utförligt om samisk religion.

Det hade säkert gått att använda andra teorier än de som jag har valt. Då hade uppsatsen resultat troligen blivit annorlunda eftersom man då hade haft en annan ingång till materialet. Men oberoende av vilken teori man hade valt, så skulle resultatet ha visat att läroböckerna skriver lite om ursprungsfolksreligioner och särskilt lite om samisk religion. Utan Bhabhas teori om stereotyper och andregörande så hade resultatet blivit delvis annorlunda. Det är möjligt att man hade lagt märke till stereotyper ändå, men Bhabha kopplar tydligt stereotyperna till kolonialismens idévärld som svenska läroböcker är en del av.

6.2. Metodisk reflektion

Den kvantitativa metoden som användes för att räkna antalet sidor som läroböckerna skrev om samer och andra ursprungsfolk fungerade bra. Enda sättet att avgöra hur mycket böckerna skrev om ämnet var att använda en kvantitativ metod. Den kvalitativa dokumentanalysen användes för att undersöka vilken bild av religionerna som böckerna förmedlar samt om stereotyper och andregörande förekommer. I dessa fall var en kvalitativ analys nödvändig eftersom det skulle vara svårt att undersöka en sådan sak kvantitativt. Däremot så finns det en risk för subjektivitet när det ska avgöras om en skildring är stereotyp eller inte, likaså om en text andregör eller inte. Det är en potentiell svaghet i denna undersökning. Bhabha har definierat stereotyp som en förenkling eller ett förnekande av inbördes skillnader mellan personer eller grupper. Om en skildring är stereotyp eller inte skulle olika personer kunna bedöma på olika sätt. Jag har redovisat resultaten så tydligt som möjligt för att läsaren ska kunna avgöra om jag har gjort en rimlig bedömning eller inte.

6.3. Empirisk reflektion

Resultaten i denna uppsats stämmer bra överens med tidigare forskning. Karin Granqvist-Nutti undersökte hur samer skildrades i läroböcker 1865-1971. Min uppfattning är att den bild som läroböckerna förmedlade då var stereotyp. En förändring påbörjades visserligen under 1950-talet, men fortfarande på 1960-talet

var bilden av samerna stereotyp. Statens institut för läromedel fann 1990 att samerna var i stort sett osynliga i böckerna. När det stod om dem gavs en exotisk bild. Diskussionsfrågor i böckerna kunde leda till fördomar eftersom bakgrundsinformation inte gavs. Institutet konstaterar att samerna skildras otillfredsställande.

Min undersökning har visat att inte så mycket har hänt på de senaste 25 åren. Samer är fortfarande nästan osynliga i läroböckerna då det skrivs i genomsnitt en sida om dem och många böcker inte skriver någonting alls. Jag har funnit ett fall av en diskussionsfråga som ställs om samer där ingen bakgrundsinformation ges överhuvudtaget. Det gäller frågan i *Religion 1 och 2* där man ställer utbyggnaden av en älv mot bevarandet av en samisk begravningsplats. Jag håller med Statens institut för läromedel om att den frågan snarast kan leda till fördomar mot samer. Jag har inte funnit några stereotyper om samer men det kan bero på att böckerna skrev så lite om samer överhuvudtaget. När det gäller andra ursprungsfolksreligioner finns stereotyper. Jag har inte funnit någon tidigare undersökning om ursprungsfolksreligioner i läroböcker, så det finns inget att jämföra med.

Ytterligare forskning borde undersöka hur det ser ut i andra länder. Hur skildras till exempel samerna i norska läroböcker? Medför det faktum att Norge har skrivit på ILO-konventionen om ursprungsfolks rättigheter att deras läroböcker har mindre stereotypa skildringar av samerna eller inte? Något som det också skulle behöva göras fler undersökningar om är hur andra ursprungsfolk än samer skildras i läroböcker eftersom det verkar vara ett ganska utforskat område. Intressant vore att undersöka detta i andra länder som har ursprungsfolk, till exempel i USA eller Australien.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur ursprungsfolksreligioner, och särskilt samernas religion, skildras i styrdokument och gymnasieläroböcker. Målet är att undersöka om samernas religion och andra ursprungsfolksreligioner skildras stereotypt eller inte.

Frågeställningarna är:

Hur framställs samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner i gymnasieskolans läroböcker och styrdokument?

Förekommer stereotypisering och andregörande av samer och andra ursprungsfolk?

Framställs samernas religion och andra ursprungsfolksreligioner som ett historiskt eller fortfarande aktuellt fenomen?

Metoden som har använts är den kvalitativa metoden dokumentanalys. Ett urval av tio läroböcker har undersökts för att se vilken bild av samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner som böckerna ger. Materialet har kodats i olika kategorier utifrån vilka kategorier som böckerna har skrivit om.

Uppsatsen utgår från Bhabhas teori om stereotypisering och andregörande. I uppsatsen har undersökts om läroböckerna förmedlar en stereotyp bild av samer och andra ursprungsfolk eller inte. Det har också undersökts vad gymnasieskolans styrdokument skriver om samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner.

Resultatet visar att Regeringen har skrivit in i läroplanen för gymnasiet att skolan ska undervisa om samisk religion. Men Skolverket har inte gjort samisk religion som en del av det centrala innehållet i kurserna i religionskunskap. Andra ursprungsfolksreligioner står det inte heller något om i styrdokumentet. Läromedelsförlagen och läromedelsförfattarna skriver inte mycket om ursprungsfolksreligioner. Knappt hälften av böckerna har ett kapitel om ursprungsfolksreligioner. När det gäller samer är situationen ännu sämre. Det var bara två böcker som hade ett avsnitt om samer och i genomsnitt skrev böckerna en sida om ämnet. Då böckerna skriver så lite om ämnet finns en risk för att skildringarna av religionerna blir förenklad. Förenkling är en form av stereotypisering av religionerna.

Resultatet visar också att det varierar mellan böcker om en stereotypisering av ursprungsfolk sker eller inte. I vissa böcker är framställningen inte stereotyp, medan andra böcker har en stereotyp skildring. En stereotyp skildring är en förenklad skildring som inte visar på skillnader mellan olika ursprungsfolk. Det finns en risk för att stereotypisering leder till ett andregörande av ursprungsfolk. Skildringen av samer var inte stereotyp, men underlaget var också litet eftersom böckerna skrev så lite om samisk religion.

I huvudsak framställs samisk religion och andra ursprungsfolksreligioner som någonting som antingen hör historien till eller som utövas i avlägsna delar av världen.

Referenser

Ajagán-Lester, L. (2011). "Kolonial mentalitet och etniska gränsdragningar i svenska skoltexter 1768-1959." I: M. Carlson & K. Von Brömssen (Red.), *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar* (s. 255-280). Lund: Studentlitteratur.

Bhabha, H.K. (1994). *The Location of Culture*. New York: Routledge.

Christoffersson, C. (2010). *Med tre röster och tusende bilder. Om den samiska trumman*. Uppsala Universitet.

Creswell, J.W. & Creswell, J.D. (2018). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Femte upplagan. London: SAGE Publications.

Davie, G. & Wyatt, D. (2014). Document Analysis. I: Stausberg, M & Engler, S. (Red.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* (s. 151-160). London och New York: Routledge.

Furseth, I. & Repstad, P. (2005). *Religionssociologi – en introduktion*. Stockholm: Liber.

Go, J. (2013). For a Postcolonial Sociology. *Theoretical Sociology*, 42, 25-55.

Granqvist-Nutti, K. (1993). *Samerna i svenska läroböcker 1865-1971*. Umeå universitet, Centrum för arktisk forskning, rapport nr. 25.

Lewenhaupt, A., & Svanberg, I. (2018). *Nationalencyklopedin*, urfolk.<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/urfolk> (hämtad 2018-04-11).

Lundmark, L. (2008). *Stulet land. Svensk makt på samiskt land*. Stockholm: Ordfront.

Mattlar, J. (2011). Mångfald och etnicitet i svenska som andraspråk för vuxenstuderande. I: M. Carlson & K. Von Brömssen (Red.), *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar* (s. 181-202). Lund: Studentlitteratur.

Nationalencyklopedin, naturfolk.<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/naturfolk> (hämtad 2018-04-11).

Pals, D.L. (2015). *Nine Theories of Religion*. Third Edition. Oxford: Oxford University Press.

Regeringens proposition 1976/77:80 om insatser för samerna. Hämtad 2018-05-15 från: <https://data.riksdagen.se/fil/45B376B6-96E8-4119-B969-C02C8A10CC71>.

Samiskt informationscentrum, www.samer.se, besökt 12 juni kl 17.

Skolverket. SKOLFS 2010:261 *Förordning om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*.

Hämtad 2018-05-16 från: <http://www.skolverket.se/skolfs?id=2085>.

Skolverket. SKOLFS 2011:44 *Förordning om läroplan för gymnasieskolan*.

Hämtad 2018-05-16 från: <http://www.skolverket.se/skolfs?id=2302>.

Skolverket. *Vad styr verksamheten?* Hämtad 2018-05-16 från:

<https://www.skolverket.se/skolformer/karta-over-utbildningssystemet/gymnasieutbildning/gymnasieskola/vad-styr-verksamheten-1.190853>.

Statens institut för läromedel. *Samerna i svenska läroböcker*. Rapport 1990:2.

Statens offentliga utredningar 1999:25. Hämtad 2018-06-07 från:

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/sou-1999-25-_GNB325.

Virdi Kroik, Å. <http://samer.se/1138>. Hämtad 2018-05-12.

Weber, M. (1983). *Ekonomi och samhälle, förståendesociologins grunder*. Argos.

Referenser läroböcker

Binkemo, L. & Brodin, K. (2016). *Jobba med religion*. Stockholm: Sanoma utbildning.

Björlin, O. & Jämterud, U. (2015). *Under samma himmel*. Stockholm: Sanoma utbildning.

Eriksson, L. & Mattsson Flennegård, M. (2012). *Söka svar*. Stockholm: Liber.

Göth, L., Lycken Rüter, K. & Wirström, V. (2012). *Religion 1 för gymnasiet*. Stockholm: Natur & Kultur.

Ring, B. (2013). *Religion och sammanhang 1 och 2*. Stockholm: Liber.

Ring, B. (2015). *Religion och andra livsåskådningar*. Stockholm: Liber.

Thulin, B. & Elm, S. (2010). *Religion 1*. Limhamn: Interskol Förlag AB.

Thulin, B. & Elm, S. (2012). *Religion 1 & 2. Specialisering*. Limhamn: Interskol Förlag AB.

Tollstadius, B., Öberg, I. & Bergström, P. (2006). *Mittpunkt Religionskunskap 1*. Lund: Studentlitteratur.

Tuveson, R. (2015). *En människa, tusen världar*. Malmö: Gleerups.